

פרק ערבי פסחים

מתניתין:

היום, בשעות בינוניות],⁽³⁾ דהיינו, מתחילת שעה העשירית — לא יאכל אדם,⁽⁴⁾ עד שתחשך,⁽⁵⁾ כדי שיאכל בערב מצה של מצוה לתיאבון. לפי שיש הידור מצוה

צט-ב ערבי פסחים,⁽¹⁾ סמוך "למנחה קטנה",⁽²⁾ דהיינו חצי שעה קודם זמנה [שזמנה של מנחה קטנה הוא בשעה תשע ומחצה של

בבית חמיו ואם פירות ובשר הרי מותר כל היום כמבואר בגמ' להלן קז. ב שמטבל הוא במיני תרגימא. אלא הכונה למצה עשירה שאינה בכלל האיסור של הירושלמי כיון שאי אפשר לצאת בה ידי חובת מצה בלילה. ואעפ"כ לא יאכל ממנה סמוך למנחה כדי שיאכל מצה של מצוה לתיאבון. תוד"ה לא יאכל.

5. הקשו התוס' דלמה צריך למיני "עד שתחשך" והא פשיטא היא, ועוד דבברייתא שהובאה בגמרא לגבי שבת ויו"ט לא תני "עד שתחשך". ותירצו שיש הבדל בין מצה לסעודת שבת ויו"ט דבשבת ויו"ט יכול לקדש ולאכול מבעוד יום כל שקיבל עליו תוספת שבת ויו"ט אבל מצה אי אפשר לאכול אלא בלילה משום דאיתקש מצה לפסח דכתיב ביה "ואכלו את הבשר בלילה הזה". תוד"ה עד שתחשך.

והאחרונים ביארו החילוק דתוספת שבת ויו"ט אינה מהפכת את היום ללילה אלא ממשיכה את קדושת השבת ויו"ט ליום שלפניו ולכן דוקא בקידוש שאינו תלוי דוקא בלילה אלא ביום השבת בכלל שהרי הדין הוא שמי לא קידש בלילה הולך ומקדש עד מוצאי שבת הלכך יכול לקדש דם בתוספת שבת אף שהוא עדיין יום מה שאין כן פסח ומצה שמצותם רק בלילה. חזון יחזקאל.

ויש שביארו בדרך אחרת דאכילת פסח בעינין ליל חמשה עשר ובתוספת יום טוב עדיין לא איקרי חמשה עשר. זכר יצחק ח"א סי' מ"ג.

1. יש גורסים "ערבי פסחים" דהיינו ערבי פסחים דעלמא. ויש גורסים "ערב פסחים" ופירושו ערב ששוחטים בו הרבה פסחים. או שהכונה ערב של פסח ראשון ושני. תוד"ה ערבי.

2. דוקא דעוד יום אסור לאכול אבל בלילה כבר עצמו מותר כדאמרין לעיל [מ.א] בציקות של נכרי ממלא אדם כריסו מהם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. והטעם הוא שבאותה סעודה אדם נזהר ואינו אוכל כל שובעו כדי שיאכל מצה לתיאבון אבל מבעו"י אינו נזהר ואוכל כל שובעו שסבור שעד הלילה יתאוה ואדרבה יהיה שבע יותר כי יתברך המאכל במעיו. תוד"ה סמוך.

וכע"ז כתב בתוס' הרשב"א דכשילק אדם סעודתו והוא שבע אינו יכול לחזור ולישב לאכול והולכת תאותו אבל כל זמן שהם עוסקין באותה סעודה אינו הולך תאותו כל כך ואוכל עדיין מצה לתיאבון.

3. כ"כ בפיהמ"ש להרמב"ם.

ובשו"ת חת"ס או"ח סי' קצ"ט העיר דהרי כל הטעם שאסור לאכול הוא כדי שיאכל מצה לתיאבון ואם כן היה צריך להיות הדבר תלוי בשעות קבועות ולא זמניות שהרי טבע האדם לא משתנה מיום ארוך ליום קצר.

4. לכאורה קשה מה לא יאכל דאם מצה הרי אסור לאכול כל היום כמבואר בירושלמי שכל האוכל מצה בערב פסח כאילו בועל ארוסתו

באכילת המצה לתיאבון. (6)

ואפילו עני שבישראל, (7) לא יאכל בליל פסח עד שיסב על מטה ליד השלחן (8) כדרך בני חורין, זכר לחירות.

ולא יפחתו לו גבאי צדקה, המפרנסין את העניים, מליתן לו ארבע כופות של יין. (9)

שתיקנו חכמים לשתות בליל הסדר [כנגד

6. בפירוש הגדה של פסח לרש"י מפרש עפ"י משנתנו דברי ההגדה "כל דכפין ייתי וייכול" דהיינו מי שהרעיק עצמו בערב פסח שלא לאכול יבא ויאכל מצה.

7. החידוש הוא דסלקא דעתך דהסיבת עני לא שמיה הסיבה שהרי אין לו כרים וכסתות אלא ספסל ואין זה דרך חירות.

ויש מפרשים דקאי אדלעיל שלא יאכל עד שתחשך ואפילו עני שבישראל שלא אכל כמה ימים אפ"ה לא יאכל עד שתחשך. תוד"ה ואפילו.

ויש שפירשו עפ"י הגמרא בריש מסכת ברכות שהעני נכנס לאכול פתו מבעוד יום משום שאין לו נר להדליק בסעודתו וקמ"ל תנא דמתניתין שבליל פסח גם העני לא יאכל עד שתחשך. הובא בתוס' רעק"א על משניות.

ויש שפירשו עפ"י הגמרא מגילה [ז ב] שהעני אף שהוא אוכל הוא נשאר רעב והוא אמינא שמותר לו לאכול סמוך למנחה שהרי גם כך הוא יאכל מצה לתיאבון קמ"ל דאסור. רש"ש.

8. רש"י והרשב"ם. ובכתבי הגר"ח העיר דלכאורה מה ענין שלחן אצל הסיבה אלא על כרחך שזהו חלק מההסיבה דרך חירות שיהיה דוקא על השלחן אבל אם יסב על המטה בלא שלחן לא הוי הסיבה, ולפי"ז ביאר כוונת הגר"א בשו"ע או"ח סי' תע"ב ס"ב שצריך לסדר שלחנו יפה בכלים נאים שזהו בכלל דרך חירות שכיון שהשלחן הוא חלק מההסיבה צריך לנאותו שזהו הידור במצות ההסיבה.

9. כתבו התוס' דמלשון זה משמע שרק לעני עצמו נותנים ארבע כוסות ולא לבניו וב"ב והוא מוציא את כולם בכוס שלו והוסיפו דסברא הוא דמאי שנא ארבע כוסות מקידוש של כל השנה שאחד מוציא את כולם. תוד"ה לא יפחתו.

והגר"ח תמה על דברי התוס' אלו דמאי ענין ארבע כוסות לקידוש דכל השנה. דהתם המצוה היא הברכה וזהו עיקר הקידוש, ויוצאים בשומע כעונה. אבל בארבע כוסות הלא עיקר המצוה היא השתייה של הארבע כוסות ומאי שייך להוציא בזה.

והוכיח הגר"ח מזה דסבירא ליה להתוס' דגם בארבע כוסות אין עיקר המצוה בשתיית הכוסות אלא בהברכות שעל הכוסות והוי ממש דוגמת קידוש של כל השנה. דהיינו שבלילה זה תיקנו לומר קידוש, והגדה, וברכת המזון, והלל כל אחד על כוס. ולכן דינם כמו קידוש שאחד מקדש וכולם יוצאים בשמיעה וכאילו הם עצמם קידשו על הכוס, כך גם ביתר הכוסות הרי כאילו הם עצמם אמרו הגדה וברכת המזון והלל על הכוס ואין צריכים כולם לשתות אלא די בשתיית אחד מהם. הובא בחידושי מרן רי"ז הלוי הל' חמץ ומצה.

ושוב כתבו התוס' דשמא גם בקידוש צריך כוס לכל אחד והביאו ראיות לכאן ולכאן.

והחזו"א מבאר צדדי הספק בתוספות אם על ידי שומע כעונה מתייחס גם הכוס אל השומעים משום דדיבור המשמיע וכל תנאי המצוה הוי כדידיה של השומע, או שרק הדיבור בעצמו מתייחס לשומע ונמצא שחסר עדיין כוס ולכן צריך שיהא כוס לכל אחד. חזו"א או"ח סי' כ"ט סק"ג.

ארבעה לשונות של גאולה שנאמרו בגאולת מצרים,⁽¹⁰⁾ והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתני.⁽¹¹⁾

ואפילו הוא עני שבעניים, שמתפרנס מן התמחוי של צדקה, שהיא קערה שאוספין בה מזון לעניים [ועני שיש לו אפילו רק מזון שתי סעודות אינו נוטל מן התמחוי], גם לא יפחתו לו מארבע כוסות.⁽¹²⁾

גמרא:

והוינן בה: מאי איריא שנקט תנא דמתניתין דוקא "ערבי פסחים"? והלא אפילו בערבי שבתות וימים טובים נמי אסור לאכול סמוך למנחה?

דתניא: לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה, כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה, שמתאוה לאכול ויהיו חביבין עליו הקידוש וסעודת שבת, דברי רבי יהודה.

רבי יוסי אומר: אוכל והולך עד שתחשך.⁽¹³⁾ ומתריצין: אמר רב הונא: מתניתין דקתני "ערבי פסחים" דוקא, לא צריכא אלא לרבי יוסי, דאמר: "אוכל והולך עד שתחשך".

ואשמעינן מתניתין דהני מילי בערבי שבתות וימים טובים. אבל בערב הפסח, משום חיובא דמצה שלא תהא נאכלת בלילה על השובע, מודה רבי יוסי שלא יאכל סמוך למנחה.⁽¹⁴⁾

הגאולות בשירת הארץ היא.

12. ומיירי שיש לו מזון שתי סעודות ואם לא בשביל הדי' כוסות לא היה נזקק ליטול מן התמחוי, וקמ"ל מתניתין שאפילו הכי כדי לקיים מצות ארבע כוסות לא ימנע מלקבל מהתמחוי. תוד"ה ולא יפחתו עפ"י מהרש"א.

ומהרשב"ם מוכח שהוא מבאר דאפילו מן התמחוי היינו שאפילו אם לא נתנו לו גבאי צדקה לארבעה כוסות ימכור את מלבושו או ילוח מעות או ישכיר עצמו בשביל יין לארבע כוסות.

13. הקשה הצ"ח דמאי קשיא ליה מדרבי יהודה והלא רבי יוסי חולק עליו ולדידיה לא קשיא והו"ל למימר לימא מתניתין דלא כרבי יהודה. ועיי"ש תירוצו.

ובראש הכרמל תירץ דעל כרחך מתניתין כרבי יהודה דהא לרבי יוסי מותר לאכול עד שתחשך והגמרא לא ס"ל השתא שיש לחלק בין ערב שבת ויו"ט לערב פסח.

14. בפסקי רי"ד הקשה מאי שנא חיובא דמצה

ובסוף מסקי התוס' דיש להחמיר ולהצריך ארבע כוסות לכל אחד.

10. הרשב"ם הביא כן בשם המדרש. והמרדכי הקשה דא"כ ליבעי גם כן ארבע מצות. ולכן הוא מפרש שארבע כוסות הם כנגד ארבע כוסות שנאמרו בישועה. מנת חלקי וכוסי. כוסי רויה. כוס ישועות, דמשמע תרי.

ויש שתירצו קושית במרדכי דלכן תיקנו את הרמז למספר הגאולות בכוסות דוקא ולא בשאר דברים משום דהיין הוא משום חירות.

ובחת"ס תירץ באטו עיקר התקנה היא השתיה אלא שתיקנו ארבעה שבחים כנגד ארבעה לשונות של גאולה והואיל ואין אומרים שירה אלא על היין לכן תיקנו לשבח על ארבע כוסות.

11. מובא בירושלמי שרבי טרפון היה מביא כוס חמישית כנגד "והבאתי".

ובשיטת שאר התנאים שלא מנו את "והבאתי" כתב בספר המנהיג משום שאינו מן

הרי שלרבי יהודה אפילו בערבי שבתות וימים טובים נמי אסור סמוך למנחה. וקשיא לרב פפא.

אמר מר זוטרא: מאן לימא לן דברייתא זו מתרצתא היא, שהגירסא בה נכונה?

דילמא משבשתא היא?! שצריך לגרוס ק-א "מתשע שעות ומחצה ואילך" או "מן המנחה ולמעלה", כמו הברייתא דלעיל, ולא קשיא לרב פפא.

אמר ליה מרימר, ואיתימא רבי יומר, למר זוטרא: אכן מתרצתא היא!

שהרי אנא איקלעי לפירקיה, לשיעורו דרב פנחס בריה דרב אמי, וקם תנא [חכם הדורש לרבים] ותני ברייתא זו קמיה דרב פנחס בריה דרב קאמי, וקיבלה מיניה! (1)

אי הכי, קשיא: איך אפשר לאוקמיה מתניתין

רב פפא אמר: אפילו תימא מתניתין רבי יהודה היא, בכל זאת לא קשיא.

דהתם, בערבי שבתות וימים טובים, מן המנחה ולמעלה הוא דאסור היינו דוקא מתשע שעות ומחצה ואילך. אבל סמוך למנחה חצי שעה קודם, דהיינו מסוף שעה תשיעית, שרי.

אבל בערב הפסח — אפילו סמוך למנחה נמי אסור!

ומקשינן לרב פפא: ובערב שבת סמוך למנחה מי שרי?

והתניא: לא יאכל אדם בערב שבת וימים טובים מתשע שעות ולמעלה, כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה, דברי רבי יהודה.

רבי יוסי אומר: אוכל והולך עד שתחשך.

שקודם השבת צריך שיהא נזהר בעצמו להכנס לשבת כשהוא תאוה. ורבי יוסי אינו חושש לכך שהמצוה אינה אלא באופן שבכניסת השבת האכילה עליו לתענוג אבל אינו חייב להכין עצמו לכך מקודם.

ויש שפירש דשאני קידוש שהוא ביין ויש לו תיאבון לזה גם לאחר שאכל מקודם וכן סעודת שבת עיקרה עונג ויכול לקיימה בפירות ומיני תרגימא שמתענג בהם גם אם אכל כבר משא"כ מצה אם יאכל מקודם אינה עריבה עליו.

ובמצפה איתן כתב שהחילוק הוא דסעודתל שבת יש לה תשלומין למחר משא"כ מצה שזמנה רק בלילה.

1. ו"מן המנחה ולמעלה" דקתני בברייתא קמייא היינו סמוך למנחה. רש"י.

מחיובא דקידוש והלא גם זה עשה כדאמרינן "זכרהו על היין". ותירץ דהתם עיקר הזכירה יוצא מן התורה בתפילה שאומר מקדש השבת וקידוש שעל הכוס הוא רק מדרבנן. וגם אכילת שלש סעודות אינה רק מדרבנן מדברי קבלה "וקראת לשבת עונג". משא"כ במצה האכילה גופא היא מן התורה.

ורבינו דוד מפרש החילוק שבמצה החשש הוא שמא יהא שבע בערב עד שאכילת המצה תהא אכילה גסה שאינו יוצא בה ידי חובת מצה [כ"ה דעתו דלא כרש"י שהיא רק משום הידור מצוה. ועיין לקמן קז. ב דעיונים 4] ונמצא שביטל מצוה דאורייתא, משא"כ סעודת שבת ויו"ט שאינו חייב בה אלא משום עונג ואם אין האכילה מהנה אותו אינו חייב בה כלל. וזו היא מחלוקת רבי יהודה ורבי יוסי דרבי יהודה סבור